

Vyznat se (v) Helusovi

ELIŠKA WALTEROVÁ

Anotace: Studie zachycuje pohledy dlouhodobé spolupracovnice na odborné, vědecko-organizační a osobnostní přínosy profesora Zdeňka Heluse k rozvoji oborů podstatných pro žádoucí proměny vzdělávání a jeho výzkumu. Na pozadí společenského a institucionálního kontextu připomíná vybrané události a aktivity jmenovaného, které formovaly rozvoj humanisticky orientované pedagogiky a podporovaly její rozvoj. V závěru oceňuje vlastnosti, které charakterizují mimořádnost výrazné osobnosti jubilanta.

Klíčová slova: humanita, empatie, konzistentnost osobnosti, inspirativnost díla.

Když jsem hledala vhodný titulek pro vyjádření svého vztahu k osobnosti profesora Zdeňka Heluse, našla jsem v knihovně jeho knížku *Vyznat se v dětech*, kterou vydalo v 80. letech Státní pedagogické nakladatelství, s autorovým věnováním. Jako účastnice největšího životního experimentu, který je pro ženu v roli matky výchova vlastního dítěte, utíkala jsem se vícekrát k jejímu textu, ať už ve chvílích kritické reflexe svého výchovného počínání, tak ve chvílích dočasné bezradnosti. A právě tato, více popularizační než odborná publikace, vstupovala do mých kruhů, aniž by je přerušovala či rušila. Vedla se mnou dialog a vzácně uměla usměrňovat a posilovat víru v silné stránky mého rodičovského poznání i jemně upozorňovat na slabosti a slepé uličky.

Není ovšem nad to mít možnost vést se Zdeňkem rozhovor přímo a těšit se z jasu paprsků poznání, které mají zdroj v jeho osobnosti. Rozhodla jsem se parafrázovat

titul uvedené knížky a pokusím se naplnit obě možné verze výkladu. Jednu je možno chápat jako vyznání se z mého vztahu a obdivu k jubilantovi, druhá poukazuje na pokus (o víc si netroufám usilovat) rozklíčovat ty rysy osobnosti, které jsou zakódovány ve jménu jubilanta a které nás tak výrazně oslovují. Pro tuto část jsem zvolila akrostich jako formu odpovídající uvedenému záměru.

Musím připomenout, že se Zdeňkem se známe velmi dlouho, nechybí mnoho a bude to půl století. Patřím tedy asi k těm pamětníkům, kteří značnou část životní i profesní cesty prošli společně s jubilantem. Naše známost začala v době, kdy část autorů příspěvků v tomto čísle *Pedagogiky* ještě nebyla na světě či sbírala své první zkušenosti z poznávání světa.

Potkali jsme se poprvé v Pedagogickém ústavu Jana Ámose Komenského Československé akademie věd v roce 1972. Při představování jsem jméno Helus

neslyšela poprvé. V tomtéž ústavu získal v roce 1966 hodnost kandidáta věd a vrátil se po pětileté práci v Psychologickém ústavu. Doktorka Dana Tollingerová, tehdejší zástupkyně ředitele PÚJAK, která nového pracovníka představovala, uvedla, že ústav získává nadějnou posilu již etablovaného a publikujícího mladého vědeckého pracovníka. Pro mne, tehdy aspirantku ve vědecké přípravě, to znělo jako výzva. Nastojte, mladý muž, jen o pár let starší, již dosáhl vědecké hodnosti a jeho jméno bylo známé v odborné komunitě. To vyvolávalo obdiv, ale i určitý odstup z mé strany.

Vzájemné poznávání a pracovní sblížení bylo postupné. Neměla jsem to štěstí jako někteří kolegové být v bezprostředním kontaktu s touto výrazně se profilující osobností psychologického oddělení, které Zdeněk budoval jako jeho vedoucí v 70. a 80. letech. Navíc psychologové sídlili na detašovaném pracovišti v Jeremenkově ulici, zatímco naše oddělení teorie vzdělávání mělo své zázemí v Purkyňově ulici, nedaleko ředitelství ústavu, které sídlilo v Mikulandské. Celý ústav se scházel jen občas, zvláště při oficiálních oslavách významných výročí socialistické pedagogiky. Odborných setkání nebylo mnoho, patřily k nim obhajoby výstupů státního plánu základního výzkumu a vědecké konference, k nimž patřily každoroční československo-sovětské semináře. Mezinárodní kontakty byly značně limitované a orientované na partnery ze země socialistického bloku. Vynořuje se mi v této souvislosti vzpomínka na společnou služební cestu se Zdeňkem Helusem, ústavním

koordinátorem zahraniční spolupráce, do Berlína za účelem reprezentace PÚJAK na jakýchsi oslavách Akademie pedagogických věd NDR. Pobyt v Berlíně přispěl k tomu, že jsme měli možnost se poznat i v mimopracovních situacích, seznámit se blíže se svými zájmy či stravovacími preferencemi, ověřit si svůj humor. Byli jsme tehdy přijati profesorem Neunerem, prezidentem APV, kdy Zdeněk udivoval brilantní němčinou. Účastnili jsme se také slavnostního zasedání, kde vystoupila tehdejší ministryně školství, Margot Honnekerová, obdivovaná manželka generálního tajemníka ústředního výboru strany, nejmocnějšího muže v zemi. Možnost vyměňovat si následně komentáře k jednání nás přesvědčila, že máme i blízké názory na společenské dění.

Měla jsem pak to štěstí, že jsem byla zvána k psychologům do Jeremenkovy ulice na semináře jejich oddělení. Zde jsem poznala řadu mimořádných osobností, Václava Kuliče, Hanku Krykorkovou, Jarku Pstružinovou, Izabellu Pavelkovou i další, mladší kolegy, mezi nimi tehdy i začínající Idu Viktorovou a také Jaroslava Kalouse, který našel u Helusovců útočiště jako statistik. Prostředí psychologického oddělení, neformální atmosféra pracoviště a duch soudržnosti vytvářely v této oáze humanity zázemí pro bádání v zásadních tématech. Zaměření na dítě v osobnostním pojetí, na rozvíjení potencialit a socializaci žáka, na psychologii školní úspěšnosti a další byla hodna mezinárodního srovnání. Koncem 70. a 80. letech otevřelo nové perspektivy pedagogické psychologie, rozvíjené později již v podmínkách

obnovené svobody bádání, které na práci Helusova oddělení navázaly.

Naší spolupráci a přátelství se Zdeňkem Helusem se dostalo nových silných impulzů, když jsme se po listopadu 1989 setkali na společném pracovišti. Odchod z akademického ústavu jsme ještě prožívali odděleně. Díky změnám, které zasáhly institucionální strukturu a koncepci pracovišť ČSAV i vysokých škol, byl PÚJAK ČSAV zrušen, na Pedagogické fakultě byl založen nový Ústav pedagogických a psychologických věd, zamýšlený jako jeho nástupce. Pro mne to byla po pětadvaceti letech práce v akademickém prostředí příležitost přejít na univerzitu. A tak jsem se po konkurzu ocitla v roce 1990 na Pedagogické fakultě UK, kde již profesor Zdeňk Helus působil jako proděkan.

Dramatická 90. léta byla mimořádně nadějným a obohacujícím obdobím, v němž spolupráce se Zdeňkem Helusem získávala nové dimenze. Zejména v době, kdy působil ve funkci děkana a později proděkana pro vědu, jsem měla možnost ocenit značnou dávku nekompromisnosti a bojovnosti při prosazování koncepce vysokoškolského vzdělávání učitelů a pedagogických fakult jako výzkumných vysokoškolských institucí, která ho neopouští ani v současnosti. Poznala jsem profesora Heluse i v manažerské roli, v níž poskytoval podporu iniciativám, tvůrčím aktivitám a inovacím v zájmu rozvoje fakulty a jejích oborů. Projevoval důvěru svým spolupracovníkům, ale i nekompromisní postoje, pokud tato důvěra byla narušena.

Odborná spolupráce se Zdeňkem Helusem se prohlubovala a nabývala na intenzitě

s projekty zaměřenými na rekonstrukci vzdělávací soustavy v období transformace. Hledání nového modelu školy bylo součástí transformačního procesu v oblasti vzdělávání. Vedle proudů extrémně liberalizačních se začala prosazovat názorová linie, která argumentovala pozitivními prvky tradice českého školství a jeho zakotvením v humanistické koncepci, obracející pozornost k dítěti v roli žáka. Tuto koncepci rozvíjel Helus již v předlistopadovém období. S ní byla spojena i průlomová monografie *Pojetí žáka a perspektivy osobnosti*, na jejímž základě mu byla v roce 1988 udělena hodnost doktora věd, později v roce 1990 jmenování profesorem v oboru pedagogická psychologie.

Podpořit rozvoj osobnosti dítěte ve školním prostředí, posilovat jeho potencialitu a „rozvíjet vnitřní zdroje tvořivého usilování člověka jako občana“ bylo krédem, vůdčí ideou, kterou Zdeňk Helus aktivně obhajoval. Promítla se také do vůbec prvního polistopadového kurikulárního programu *Obecná škola* (1994), kterým dva významní profesori oslovili početnou skupinu škol. Velice brzy se k tomuto programu přihlásili učitelé tisíce škol, což představovalo téměř třetinu všech tehdejších základních škol v ČR. I když později vznikaly další kurikulární programy, základní principy a prvky koncepce aktivizace žáka v roli subjektu spoluvytvářejícího svou vzdělávací dráhu a realizujícího své potenciality zakotvily v progresivním pojetí školy, rozvíjeném v dalších letech a posilovaném řadou výzkumných a rozvojových projektů. K nim patřil i výzkumný záměr *Rozvoj národní*

vzdělanosti a profesionalizace učitelů v evropském kontextu v letech 1999–2004. Tento výzkumný záměr byl z první etapy šesti grantů, které získala naše fakulta. V tomto výzkumném záměru jsem měla možnost šest let odborně se Zdeňkem Helusem spolupracovat.

Orientace výzkumného záměru na školní vzdělávání a na učitele jako hlavní aktéry vzdělávacího procesu založila dvě významné, vzájemně propojené výzkumné linie, které se staly pro Pedagogickou fakultu UK klíčovými, dlouhodobě prohlubovanými a perspektivně určujícími. Jak se mění pojetí a kvalita vzdělanosti? Jak rozvíjet její tradiční národní hodnoty a současně respektovat globální, zejména evropský kontext? Jak se v kontextu proměny společnosti redefinují funkce, cíle a obsahy školního vzdělávání? Jak se mění charakter učitelské profese a role učitelů ve vzdělávacím procesu? Jak mají být učitelé připravováni a za jakých podmínek se mohou rozvíjet jejich profesní kompetence? To byly otázky, na něž hledal výzkum odpovědi. To jsou otázky, které si klademe i v současnosti, s časovým odstupem a s pohledem do školní reality procházející procesem permanentní změny, hledáním své podoby odpovídající náročným podmínkám a potřebám 21. století.

Uvedený výzkumný záměr spojil již tehdy úsilí několika pracovišť fakulty – Ústavu výzkumu a rozvoje vzdělávání, Katedry primární pedagogiky, Katedry pedagogiky a Centra školského managementu – a předznamenal jejich budoucí spolupráci v dalších letech. Byl také školou intergeneračního učení. Setkávali se v něm příslušníci odborně zralé a vyvrá-

vající generace, Jiří Kotásek, Karel Rýdl, Vladimíra Spilková, Jaroslava Vašutová, Miroslava Váňová, Stanislav Bendl s mladšími kolegy, kteří dnes již patří v odborné komunitě k vůdčím a uznávaným osobnostem. Vzájemný respekt a inspirace byly příznačnými rysy spolupráce týmu, který jsem vedla. Vstoupil do něj přes náročné úkoly, které patřily k výkonu funkce děkana a později proděkana pro vědu, i Zdeňk Helus. Charakteristickým rysem řešitelského kolektivu byl interdisciplinární vědecký dialog, odborná diskuze a reflexe zkušeností a názorů z praxe.

Řešitelský tým se jednoznačně vělel do proudu, který těžiště vzdělávacích změn spatřoval v humanizaci výchovy a vzdělávání, sociálně osobnostní koncepci žáka a profesním rozvoji učitelů, s vnitřní odpovědností formující pedagogické hledání a inovující aktivity.

Ve svém příspěvku do výstupní monografie *Úloha školy v rozvoji vzdělanosti*, v kapitole *Proměna školy a reflexe nad dítětem v roli žáka* obohacuje Helus tradiční pedagogické téma školního vzdělávání o aspekty pedagogicko-psychologické a sociálněpedagogické. Obratem k dítěti v roli žáka směřuje pozornost k vitální funkci dětství a subjektové roli žáka jako zdroji obohacení pedagogických kompetencí a sebereflexe učitele. Koncept humanistického provázení jako východiska učitelovy autority a důležitý činitel žákovy úspěšnosti přináší řadu výzev a impulzů pro konstruování modelu školy, vzdělávacího procesu a jeho obsahu, pro strategii komplexní edukační péče v měnící se škole vůbec.

Devadesátá léta přinesla také oživení, rozšíření a zintenzivnění mezinárodní spolupráce. Od prvních polistopadových dnů se otevřely dosud nevídané nabídky studijních pobytů, účastí na projektech, konferencích a publikacích, a to v obou směrech, z Česka do světa a ze světa k nám. Jednou z nabídek, která přišla ze Spojených států, byla účast na mezinárodním projektu *Občan*. Českou účast vedla Pavla Polechová, tehdy pracovnice našeho ústavu. Součástí projektu byla v roce 1996 studijní cesta českých pedagogů do USA. To byla nezapomenutelná příležitost, při níž jsem se Zdeňkem Helusem měla možnost podruhé v životě vycestovat služebně do zahraničí (poprvé to byla cesta do Berlína, popsaná výše). Naše pětičlenná skupinka měla pestré složení, všichni jsme se na projektu podíleli v různých rolích. Kromě Pavly Polechové to byl Zdeněk Helus, Olda Matoušek z FF UK, Jana Válková (nyní Stará), Jana Kratochvílová, tehdy ředitelka základní školy, a já. Společná cesta vždy sblíží, to se potvrdilo. Může být také zdrojem neshod a konfliktů, což se ale v našem případě nepotvrdilo. Hlavním cílem mělo být především seznámení se s realizací projektu *Občan* v několika státech Unie, tedy získat zkušenosti k eventuálním aplikacím u nás, a poznat životní podmínky a realitu americké společnosti jako modelu demokracie. Jak se ukázalo v průběhu cesty, očekávalo se od nás také zprostředkování našich občanských a odborných pedagogických zkušeností a názorů pro koordinátory mezinárodního projektu.

Naše cesta začala v Kalifornii, pokračovala přes Oregon do Philadelphie a končila ve Washingtonu. Kalifornský Calabasas byl první a nejdelší zastávka, protože zde sídlící Centrum občanské výchovy bylo nositelem federálního grantu a koordinátorem mezinárodního projektu. Jeho pracovníci byli patřičně hrdí na to, že federální grant získali, neboť taková příležitost je v USA vzácná a konkurence při tendru bývá značná. Připravený program byl náročný, zahrnoval lekce z historie Spojených států a rozboru americké ústavy. Značná pozornost byla věnována koncepci projektu a jeho realizaci ve školách. Největší podíl však mělo seznamování s reálnými situacemi, v nichž se principy americké demokracie aplikují v životě občanů. Měli jsme možnost sledovat jednání správní rady, diskutovat s učiteli, projít různé typy škol včetně univerzity. Sledovali jsme ale také proces s mužem obviněným z vraždy přímo v soudní síni, na policejní stanici výslech zadrženého mladého delikventa či zajišťování svědků při auto-nehodě. Při několikadenním pobytu v rodinách jsme přímo prožívali běžné denní situace s hostiteli a jejich dětmi. Ve Philadelphii jsme se zúčastnili veletrhu škol zúčastněných v projektu *Občan* a finále soutěže o nejlepší školní projekt. Byli jsme svědky předvolební kampaně a setkání prezidentského kandidáta s voliči. Ve Washingtonu jsme měli možnost navštívit Kapitol a diskutovat s úředníky Senátu, přímo v lavicích soudců jsme se seznámili s procedurami nejvyššího soudu. Po celou dobu jsme vyplňovali testy a reflexní dotazníky, účastnili se nejrůznějších diskusí

a seminářů, včetně raportování federálnímu úřadu pro informace. Obstát v tomto, pro nás nezvyklém prostředí a situacích vyvolávajících permanentní potřebu reflexe a srovnání se zvyklostmi a situacemi v českém prostředí bylo náročné pro celou naši skupinku i pro každého z nás. Zdeňěk, díky své jazykové vybavenosti a verbální zdatnosti vyjádřit pocity výstižně, s mírou patřičného taktu, se stal neformálním mluvčím naší skupiny. Díky své přirozené autoritě a svéráznému humoru pomáhal zvládat složité situace, které jsme často všichni diskutovali po vyčerpávajícím programu dlouho do noci. Z mozaiky vzpomínek mi vytanula ještě jedna, poněkud kuriózní. Při exkurzi na UCLA, Univerzitu v Los Angeles, jsme se setkali se studenty mezinárodní letní školy, mezi nimiž byli také Češi a Slováci. Při představení studenti reagovali na jméno Helus s obrovským oživením a konstatováním, že se mohou v Americe poprvé osobně setkat s profesorem Helusem, kterého znají z domova jen z odborné literatury. Uznalost se objevila i v očích našich průvodců, partnerů z projektu, překvapených, s jak významnou osobností spolupracují.

Po tomto odstupu se chci vrátit ke spolupráci s Helusem v dalších výzkumných projektech, jež následovaly po výzkumném záměru, který jsme obhájili v roce 2004. Téma školního vzdělávání se pro náš ústav stalo dominantním i v dalším období. V rámci veřejné soutěže vyhlášené MŠMT jsme společně s kolegy z Pedagogické fakulty MU v Brně připravili výzkumný projekt, který získal grant a byl zařazen do programu center excelen-

ce na léta 2006–2011. Projekt *Centrum základního výzkumu školního vzdělávání* podpořil významně spolupráci výzkumných pracovišť dvou největších pedagogických fakult v ČR. Rozvinul několik výrazných linií, které zakládají ve výzkumu školního vzdělávání dlouhodobě orientaci i do budoucna. Je to linie komparativní, v níž probíhal srovnávací výzkum *Transformace školního vzdělávání v zemích Visegrádu*. Současně byla v rámci projektu založena edice *Školní vzdělávání v zahraničí*, v níž bylo v Karolinu dosud vydáno již pět monografií a připravují se další. Velké téma spravedlivosti ve vzdělávání založilo linii kvantitativních výzkumů diferenciací ve vzdělávací dráze českých žáků. Obrácení pozornosti k tvorbě kurikula a analýz výchovně-vzdělávacího procesu přináší relevantní podněty pro oborové didaktiky i pro didaktiku obecnou. V neposlední řadě vstupy do prostředí škol a longitudinální případová studie české základní školy přispívají k poznání fungování škol a porozumění školní realitě. Když byl projekt připravován, musela být jmenována také Vědecká rada projektu. Nalézt jedenáct osobností domácích i zahraničních, které by nebyly jen formálními členy Rady, ale odborníky přispívajícími ke kritické reflexi výzkumu, zejména jeho metodologie, k diskusi o jeho směřování a hodnocení výsledků, se podařilo. Ale kdo bude předsedou Rady? Volba jednoznačně padla na profesora Zdeňka Heluse. A tak jsme měli možnost se dalších šest let setkávat nad teoretickými, metodologickými i logistickými problémy Centra, které Rada pod vedením Zdeňka

Heluse monitorovala. V náročném a kritické atmosféře byla jednání Rady vnímána nejen jako akademická setkávání, ale také jako příležitost pro potkávání lidí spřízněných nejen svou profesí. Za tu dobu měli příležitost poznat Zdeňka Heluse i mladší řešitelé projektu a další pracovníci ústavu. I když nebyl přímým řešitelem projektu, měl Zdeněk vhléd do jeho řešení, teoretických a metodologických problémů, s nimiž se náš tým potýkal. Uměl kriticky posoudit i pozitivně ocenit a povzbudit práci řešitelů, včetně vydávání nově založeného časopisu *Orbis scholae*. Stal se jakýmsi čestným členem ústavu, vždy radostně očekávaným a vítaným všemi pracovníky, včetně paní sekretářky.

V následujících letech, kdy na výzkumné záměry a projekt Centra základního výzkumu navázaly nové úkoly, setkávání našeho pracoviště se Zdeňkem Helusem je zprostředkováno jeho působením v roli prodávky, na seminářích a dalších odborných akcích. Spolupráce trvá i nadále v projektu PRVOUK *Škola a učitelská profese v kontextu rostoucích nároků na vzdělávání*, v němž se znovu propojily dvě hlavní výzkumné linie, založené již na přelomu milénia v prvním výzkumném záměru, jehož spoluřešitelem Zdeněk byl. Pokračuje neformální spolupráce, diskuse nad aktuálními problémy vzdělávací politiky, přípravy a profesního rozvoje učitelů a školního vzdělávání, zejména vzhledem k prožívání dětství a proměňání generace současných žáků a studentů.

Když se zamyslím nad osobností jubilanta, kterého považují víc za přítele než

kolegu či spolupracovníka, nacházím několik vlastností určujících jeho odborný i lidský profil. Snad jej nerozzlobím, když se pokusím tyto vlastnosti stručně charakterizovat tak, jak je nahlížím nejen já, ale i další lidé z okruhu jeho přátel, kteří se v přítomnosti Zdeňka rádi vyskytují, považují jej za svého guru, oceňují jej v pravém slova smyslu jako učitele a duchovního vůdce.

Humanita je nesporně tou základní vlastností, která proniká Zdeňkovou osobností a tvoří základní východisko i cíl veškerého jeho konání. Prolíná jeho dílem, najdeme ji v jeho spisech od počátku profesní dráhy do současnosti. Důsledně uznávání hodnot člověka a lidskosti činí z něho osobnost vpravdě renesanční, což je v současné racionální a účelem limitované realitě světa fenomén vzácný.

Empatie, schopnost vcítit se do prožitků jiných, jde s lidskostí ruku v ruce. Umožňuje Zdeňkovi vnímat jinakost jako hodnotu, respektovat a oceňovat druhé a obohacovat se jejich pohledy, názory a zkušenostmi.

Laskavost je vlastnost, po níž u druhých všichni toužíme a jíž se nám samotným často nedostává. V době nakloněné závidi, skryté i zjevné ironii a rozdělování lidského společenství je obtížné být laskavým a láskyplně se dělit s ostatními o to nejlepší, co je v nás ukryto. Zdeňkova laskavost je nakažlivá a působí jako balzám na lidi v jeho okolí.

Univerzálnost jeho myšlenek a všestrannost zájmů umožňuje Zdeňkovi vstupovat do různých kontextů a témat,

orientovat se v nich, propojovat oblasti atomizované a zdánlivě nesouvisející, hledat podstatu problémů a hlavní linie jejich řešení.

Soudržnost korunuje soubor zde uvedených Zdeňkových vlastností. Projevuje se v souladu mezi slovy a skutky, mezi tím, co pronáší či píše, a jeho jednáním. Konzistentnost je Zdeňkovou vlastností, která je zakotvena v jeho osobním i profesním životě. Vyznačuje se důsledností a kontinuitou jeho inspirativního díla a přístupu k lidským i vědeckým problémům.

Milý Zdeňku, Tvoje rozklenutá a dynamická osobnost poskytuje mnoho podnětů k pátrání po zdrojích Tvého konání, k němuž jsem se pokusila malým dílem přispět. Toto zastavení a mozaika vzpomínek má daleko do komplexnosti, kterou by si Tvá osobnost zasloužila. Určitě není konečnou bilancí ani celé toto jubilejní číslo časopisu, v němž zanecháváš své otisky a inspiruješ odbornou komunitu. Přeji nám, abychom se ještě dlouho mohli radovat z Tvých počínů. Tobě přeji hodně sil a dobré zdraví do dalších tvůrčích let, prožívaných v ucté a trvalé náklonosti spolupracovníků, následovníků a přátel.

Prof. PhDr. Eliška Walterová, CSc.,

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání;

e-mail: eliska.walteova@pedf.cuni.cz

WALTEROVÁ, E. Knowing One's Heels

This article offers the perspectives of a long-term colleague on the academic, scientific organisational and personal contributions of Professor Zdeněk Helus to the development of fields fundamental for desirably changes in education and educational research. Against the background of the social and institutional context the author recalls selected events and activities through which Helus helped to form the development of a humanistically orientated pedagogy and to encourage its progress. In the conclusion she offers an appreciation of the exceptional talents and achievements of Prof. Helus.

Keywords: *humanity, empathy, consistency of personality, inspirational quality of work.*